



Universiteit
Leiden
The Netherlands

De 'scheppende spiegel' van Friedrich Meinecke. Over geschiedschrijving en de taak van de historicus

Krol, Reinbert

Citation

Krol, R. (2010). De 'scheppende spiegel' van Friedrich Meinecke. Over geschiedschrijving en de taak van de historicus. *Leidschrift : Een Goede Historicus? Negentiende-Eeuwse Idealen En Praktijken*, 25(April), 73-94. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/72922>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/72922>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

De ‘scheppende spiegel’ van Friedrich Meinecke. Over geschiedschrijving en de taak van de historicus

Reinbert Krol

De Duitse historicus Friedrich Meinecke (1862-1954) heeft vrijwel alle grote politieke gebeurtenissen meegemaakt die van belang zijn geweest voor de geschiedenis van het hedendaagse Duitsland. Als achtjarige beleefde hij de eenwording van het Duitse rijk in 1871. In zijn memoires beschrijft hij zich levendig te kunnen herinneren hoe in juni 1871 de Duitse soldaten, na hun overwinning op Frankrijk in de Frans-Duitse Oorlog, door de Brandenburger Tor Berlijn kwamen binnenmarcheren.¹ Hij was vervolgens getuige van de Eerste Wereldoorlog, de Weimar Republiek, de Tweede Wereldoorlog en de deling van Duitsland. Het leven van Meinecke omspande met andere woorden de opkomst en neergang van de Duitse eenheidsstaat.²

Het is dus niet verwonderlijk dat de politiek in vrijwel al zijn studies centraal staat. Het gaat bij Meinecke echter niet alleen om politiek. De (Duitse) cultuur is niet minder van belang: Herder, Goethe, Schiller en Novalis, ze worden vaak instemmend geciteerd en beschreven als hoogtepunten van de Duitse ‘geest’. Echter, tussen politiek (of macht) en de idealen van de cultuur (de moraal) bestaat een spanning. Meinecke richt zich in zijn werk expliciet op deze en andere spanningen tussen tegengestelde noties of begrippen. Een blik op enkele van zijn titels maakt dit meteen duidelijk: *Weltbürgertum und Nationalstaat*, ‘Kausalitäten und Werte’, ‘Geschichte und Gegenwart’, ‘Persönlichkeit und geschichtliche Welt’³ en

¹ F. Meinecke, *Autobiographische Schriften* (Stuttgart 1969) 22-23.

² E.H. Kossmann, ‘Friedrich Meinecke (1862-1954)’ in: E.H. Kossmann, *Vergankelijkheid en continuïteit. Opstellen over geschiedenis* (Amsterdam 1995) 209-224: 211.

³ F. Meinecke, *Weltbürgertum und Nationalstaat. Studien zur Genesis des deutschen Nationalstaats* (München 1907); F. Meinecke, ‘Kausalitäten und Werte’ in: F. Meinecke, *Zur Theorie und Philosophie der Geschichte* (Stuttgart 1965) 61-89; F. Meinecke, ‘Geschichte und Gegenwart’ in: Meinecke, *Zur Theorie*, 90-101; F. Meinecke, ‘Persönlichkeit und geschichtliche Welt’ in: Meinecke: *Zur Theorie*, 30-60. Dit laatste artikel was aanvankelijk een voordracht onder de titel: ‘Die Bedeutung

'Ranke und Burckhardt'. In deze werken staan tegengestelde ideeën of concepten als: 'macht en ethiek', 'staat en cultuur', 'geest en natuur', 'causaliteit of uniciteit' en 'individualiteit of universaliteit' centraal. Hij veronderstelt dat dergelijke tegengestelde noties elkaar niet per definitie uitsluiten, maar dat ze elkaar ook aanvullen. Bovendien tracht hij ze te vatten in een harmonieus geheel, zonder dat er werkelijk sprake is van een synthese. Het gehele oeuvre van Meinecke wordt zogezeegd gekarakteriseerd door zogenaamde 'harmonieuze *antinomieën*.'⁴ In dit geval duiden de antinomieën dus op tegengestelde concepten die zowel verbonden als in conflict zijn. Volgens Meinecke kunnen dergelijke antinomieën naast elkaar bestaan wanneer we ze beschouwen als noodzakelijke dissonanten binnen een *Gesamtharmonie des Weltalls*.⁵

In dit artikel staan enkele van de spanningen waarmee Meinecke zich bezighield centraal. Het gaat hier om twee verschillende soorten van spanningen: enerzijds een conflict, anderzijds een positiebepaling. Uit het conflict zal duidelijk worden wat Meinecke als 'juiste' geschiedschrijving beschouwde. Het conflict waar het hier in concreto om gaat, staat bekend als de zogenaamde *Methodenstreit* (1891-1899). De positiebepaling bewoog Meinecke ertoe de taak van de historicus te preciseren; we moeten hier vooral denken aan Meineckes houding ten opzichte van de geschiedopvattingen van Leopold von Ranke (1795-1886) en Jacob Burckhardt (1818-1897).⁶

der geschichtlichen Welt und des Geschichtsunterrichts für die Bildung der Einzelpersönlichkeit.'

⁴ Christian Jensen beschrijft dit in een tot nu toe genegeerd (ongepubliceerd) proefschrift: C.R. Jensen, "'Unity in Antinomy": The Hermeneutics of Friedrich Meinecke' (Chicago 1974). Jensen is echter van mening dat Meinecke nooit boven deze antinomieën tracht uit te stijgen, terwijl dat naar mijn mening wel degelijk het geval is. Het gaat bij Meinecke niet alleen om de eenheid van antinomieën, maar ook om de hogere harmonie waarbinnen deze antinomieën kunnen bestaan. Zie ook noot 90 van dit artikel.

⁵ F. Meinecke, *Die Entstehung des Historismus* (München 1965) 579.

⁶ Meineckes uiteenzettingen over Burckhardt strekken zich uit tot na de Tweede Wereldoorlog, maar al in de periode rond 1900 was Meinecke begonnen zich te verdiepen in diens geschiedopvatting. Met Ranke heeft Meinecke zich vanaf het begin tot en met het einde van zijn wetenschappelijke carrière in diverse stukken impliciet dan wel expliciet beziggehouden; dus ruwweg gedurende de periode 1890-1951.

Meinecke mengde zich in de Methodenstrijd via het prestigieuze *Historische Zeitschrift*, waarvan hij vanaf 1896 de hoofdredacteur en uitgever was. Deze polemiek ging in essentie om de tegenstelling tussen de *Kulturgeschichte* van Karl Lamprecht, dat wil zeggen een holistische, alle aspecten van de samenleving omvattende geschiedopvatting tegenover een politiek-nationaal georiënteerde, ‘individualiserende’ geschiedopvatting die onder anderen door Meinecke werd beleden. Voor Meinecke stond in dit conflict ‘de juiste’ geschiedschrijving – dat wil zeggen de Rankeaanse geschiedschrijving – op het spel.

Inzake Meineckes positiebepaling tussen Burckhardt en Ranke, overheerst in de Meinecke-historiografie het beeld dat hij uiteindelijk toch dichtbij Ranke blijft. Ik ben echter van mening dat deze visie aan herziening toe is, want het lijkt plausibeler dat Meineckes geschiedopvatting zowel ‘Ranke’ als ‘Burckhardt’ in zich verenigt. Door middel van de metafoor van de zogenaamde ‘scheppende spiegel’ trachtte Meinecke een verzoening tot stand te brengen tussen Ranke en Burckhardt. Aan de hand van deze verzoening blijkt wat volgens Meinecke de taak van de historicus was.

Ik zal mij in dit artikel aan de chronologie van Meineckes werk houden. Eerst zal ik ingaan op zijn positie in de Methodenstrijd en de invloed die hij daarin kon uitoefenen vanuit zijn functie als hoofdredacteur en uitgever van het *Historische Zeitschrift*. Vervolgens bespreek ik zijn houding ten opzichte van Ranke en Burckhardt. Op die manier wordt tegen de achtergrond van het Duitse debat enerzijds Meineckes invloed op, en anderzijds zijn denken over de geschiedschrijving inzichtelijk.

Meinecke en de Methodenstrijd

Tijdens zijn opleiding als historicus werd Meinecke beïnvloed door de zogenaamde Pruisische School en dan in het bijzonder door de drie bekendste vertegenwoordigers ervan: Johann Gustav Droysen (1808-1884), Heinrich von Sybel (1817-1895) en Heinrich von Treitschke (1834-1896). Deze school engageerde zich op politiek gebied. Zij verwerkten in hun geschiedschrijving hun voorkeur voor een politieke eenwording van

Duitsland onderleiding van Pruisen.⁷ Hier weken zij af van de geschiedschrijving zoals die door Leopold von Ranke werd geschreven.

Zeker zag ook Ranke een continuïteit tussen geschiedenis en politiek handelen. Dit heeft hij voor het eerst expliciet uiteengezet in zijn beroemde in Berlijn gehouden inaugurele rede van 1836 met als titel: 'Über die Verwandtschaft und den Unterschied der Historie und der Politik'.⁸ In deze rede stelde Ranke:

Demnach ist es die Aufgabe der Historie, das Wesen des Staates aus der Reihe der früheren Begebenheiten darzuthun und dasselbe zum Verständniß zu bringen, die der Politik aber, nach erfolgtem Verständniß und gewonnener Erkenntniß es weiter zu entwickeln und zu vollenden.⁹

Dat wil zeggen, de historicus moet aangeven wat het belang en de kern van de staat is en de politicus moet vervolgens in het heden beslissen wat de meest gunstige handeling is in het belang van de staat.¹⁰ Echter, Ranke vond dat die continuïteit tussen geschiedenis en politiek nimmer ten koste mocht gaan van de historische objectiviteit. De historici van de Pruisische School kenden dergelijke scrupules niet. Die aarzelden niet om het verleden te verstaan vanuit het perspectief van wat zij als politiek wenselijk zagen. Ondanks dit verschil in opvatting over politiek en geschiedschrijving hielden zowel Ranke als de historici van de Pruisische School zich bezig met politieke geschiedenis. Toen de eenwording van Duitsland in 1871 gerealiseerd was, werd het politiek engagement van de Pruisische School nog sterker en kwam de politieke geschiedenis, c.q. de staat, nog meer centraal te staan.¹¹

De nieuwe generatie historici van rond 1890 – de zogenaamde neo-Rankeanen met als belangrijkste vertegenwoordigers Max Lenz (1850-1932) en Erich Marcks (1861-1938) – was van mening dat de Pruisische School

⁷ J. Tollebeek, 'Het Duitse debat. Geschiedenis rond 1900' in: H. Beliën en G. J. van Setten ed., *Geschiedschrijving in de twintigste eeuw. Discussie zonder eind* (Amsterdam 1991) 15-40: 22-23.

⁸ L. von Ranke, *Sämtliche Werke*, 54 dl. (Leipzig 1877) dl. 24, 280-293: 288-289.

⁹ Ranke, *Sämtliche Werke*, dl. 24, 288-289.

¹⁰ Friedrich Meinecke heeft dit principe van *raison d'état* en de relatie met het historisme uiteen gezet in *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte* (München 1963 [1924]).

¹¹ Tollebeek, 'Het Duitse debat', 23.

zich te ver van Ranke had verwijderd.¹² Ook Meinecke wordt gezien als representant van de generatie van 1890, zij het dat hij niet in strikte zin tot het kamp van de neo-Rankeanen moet worden gerekend, omdat het Meinecke niet zo zeer ging om een terugkeer naar de Rankeaanse objectieve geschiedschrijving in de zin van het vinden en verifiëren van feiten, als wel om de Rankeaanse opvatting dat er uit een bepaalde periode een leidend 'idee' valt te deduceren.¹³ In dit opzicht speelt Meinecke dus wel een grote rol in wat we ook kunnen aanduiden als de Ranke-renaissance.¹⁴

Ondanks het feit dat de neo-Rankeanen grotendeels waren opgeleid door de Pruisische School, wilden ze weer terug naar de Rankeaanse objectieve geschiedschrijving en dus ook terug naar de scheiding van politiek handelen en geschiedenis. Daarnaast concentreerden zij zich op een meer internationale geschiedschrijving, gericht op de conflicten en spanningen tussen de Europese grootmachten en de plaats van Duitsland hierin. Inherent aan deze oriëntatie op de internationale politiek was de verheerlijking, idealisering of in ieder geval de bevestiging of verdediging van de autoritair geregeerde Duitse staat.¹⁵ Immers, de staat zoals deze was, moest behouden worden om überhaupt naar buiten toe de macht te kunnen ontplooiën. De neo-Rankeanen stond met andere woorden een legitimerende geschiedschrijving voor ogen ten aanzien van de status quo van de politieke en maatschappelijke situatie.¹⁶ In zoverre werd de terugkeer naar Ranke dus maar gedeeltelijk gerealiseerd. Afgezien van dit accentverschil, bleef de geschiedschrijving vanaf Ranke tot en met de neo-Rankeanen dus gericht op de geschiedenis van de politiek (van grote mannen). Aan het eind van de negentiende eeuw komt er voor het eerst echt kritiek op deze traditie. Dit zou leiden tot de Methodenstrijd (1891-1899).

De Methodenstrijd ontbrandde met het verschijnen van het eerste deel van de uiteindelijk negentien delen tellende *Deutsche Geschichte* van de Duitse – door zijn collega's als buitenstaander bestempelde – historicus Karl Lamprecht (1856-1915). Hij had zich tot doel gesteld:

¹² Ibidem, 24; F. Jaeger en J. Rüsen ed., *Geschichte des Historismus. Eine Einführung* (München 1992) 94.

¹³ J.F. Pyper, 'Meinecke, Croce, and the Individual: The Moral Foundations of the Study of History, 1918-1946' (Florence 2008) 67. (ongepubliceerde dissertatie).

¹⁴ F. Jaeger, *Geschichte des Historismus*, 92-95.

¹⁵ Tollebeek, 'Het Duitse debat', 24.

¹⁶ Ibidem.

(...) eine einseitige, die politische Seite der Geschichte ausschließlich oder doch ganz vornehmlich ins Auge fassende Geschichtsschreibung durch eine allseitige, dem Ganzen des geschichtlichen Lebens gerecht werdende Geschichtsauffassung zu ersetzen und für diese die richtige wissenschaftliche Methode zu finden.¹⁷

Lamprecht wilde een eenzijdige door een allesomvattende geschiedopvatting vervangen. Hij beklemtoonde in dit verband de noodzaak van een op causaliteit en op sociale verbanden gerichte benadering in plaats van een beschouwing die zich richt op het individuele en unieke van het verleden; een opvatting waar Meinecke een groot voorstander van was.

In de jaren voor 1890 was Meinecke nog relatief onbekend in de academische wereld, maar dat veranderde snel toen hij in 1896 de hoofdredactie van het prestigieuze *Historische Zeitschrift* overnam van zijn leermeester Sybel. Deze positie gaf hem de ruimte om direct invloed uit te oefenen op het historisch debat. Hij kon op die manier tevens zijn ideeën over wat volgens hem als juiste geschiedschrijving moest worden beschouwd, uiteenzetten. De Methodenstrijd was voor Meinecke de mogelijkheid bij uitstek om dit alles in praktijk te brengen en zijn plaats in het historisch debat te markeren. Het beeld dat uit de historiografie over Meineckes positie in de Methodenstrijd naar voren komt, is niet eenduidig: aan de ene kant wordt zijn houding als gematigd beschouwd¹⁸, aan de andere kant als strijdlustig.¹⁹ Daarom is het zinvol om Meineckes aan Lamprecht gewijde artikelen, nader te bekijken.

¹⁷ Geciteerd in H.J. Steinberg, 'Karl Lamprecht' in: H-U. Wehler ed., *Deutsche Historiker* 9 dl., (Göttingen 1971-1982) dl. 1, 58-68: 58

¹⁸ Tollebeek, 'Het Duitse debat', 29; M.C. Brands, *Historisme als ideologie. Het 'onpolitiek' en 'anti-normatieve' element in de Duitse geschiedwetenschap* (Assen 1965) 119.

¹⁹ Ernst Kossmann is van mening dat Meinecke Lamprecht beschouwde als een vijand: E.H. Kossmann, 'Friedrich', 211; Ernst Schulin meent dat Meinecke Lamprecht verweet een dilettant te zijn met een anti-individualistische, op de psyche van de massa gerichte zienswijze: E. Schulin, 'Friedrich Meinecke' in: Wehler ed., *Deutsche Historiker* 9 dl., dl. 1, 39-57: 41; Opmerkelijk is overigens dat Schulin in een ander artikel beschrijft dat Meinecke zich niet echt met de strijd bemoeide: E. Schulin, 'Friedrich Meineckes Stellung in der deutschen Geschichtswissenschaft' in: M. Erbe ed., *Friedrich Meinecke Heute* (Berlijn 1981) 25-49: 26; kort geleden stelde ook Lionel Gossman dat Meinecke een ondubbelzinnige

Lamprecht wilde een fundamenteel debat over de grondslagen van de geschiedbeoefening en hij greep elke aanleiding aan om hierover in debat te gaan met zijn collega-historici.²⁰ Hij polemiseerde tegen Meinecke naar aanleiding van diens necrologie gewijd aan Sybel van 1896.²¹ Meinecke stelde het volgende:

Unsere Wissenschaft spaltet sich jetzt in eine mehr zu Ranke zurücklenkende Richtung, welche in dem Reichtum der Jahrhunderte schwelgt, aber die Geschichte mehr wie ein ästhetisches Schauspiel genießt und deswegen in der Gefahr der inneren Erschlaffung steht, und in eine stark positivistisch denkende, welche sich allerdings des belebenden Zusammenhanges mit den sozialen Fragen des Tages berührt, aber an innerer Klarheit weit zurücksteht hinter den Leistungen der Sybelschen Generation, zu einer wirklich harmonischen Erfassung des historischen Lebens noch nicht gelangt ist und bei der Einseitigkeit ihrer Voraussetzungen auch wohl schwerlich gelangen wird.²²

Het onderscheid dat Meinecke hier maakt tussen een aan de ene kant meer idealistisch en aan de andere kant een positivistisch georiënteerde *Weltanschauung*, was voor Lamprecht aanleiding om met Meinecke in debat te treden. Ondanks het feit dat Lamprecht zichzelf niet beschouwde als aanhanger van het positivisme voelde hij zich kennelijk toch aangesproken door Meineckes aanklacht tegen het positivisme. In een omvangrijk artikel (bijna tachtig pagina's) getiteld: 'Alte und neue Richtungen in der Geschichtswissenschaft', dat hij in *Die Zukunft*²³ publiceerde, wilde hij desondanks duidelijk maken dat zijn methode alles behalve een positivistische was.

positie innam, namelijk als pleitbezorger van de politieke geschiedenis: L. Gossman, *Basel in the Age of Burckhardt. A Study in Unseasonable Ideas* (Chicago en Londen 2000) 445.

²⁰ Tollebeek, 'Het Duitse debat', 18-19, 29-31; K. Lamprecht, *Alte und neue Richtungen in der Geschichtswissenschaft* (Berlijn 1896) ii-iv.

²¹ F. Meinecke, 'Nachruf', *Historische Zeitschrift* 77 (1896) 86-90; ook in: F. Meinecke, *Zur Geschichte der Geschichtsschreibung* (München 1968) 175-180. Ik zal verder verwijzen naar deze laatste uitgave.

²² F. Meinecke, 'Nachruf', 180.

²³ Het gaat om *Die Zukunft* van 8 februari 1896 (pagina's onbekend). Dit artikel is in hetzelfde jaar nogmaals verschenen in boekvorm: Lamprecht, *Alte und neue Richtungen*. Ik verwijs naar deze uitgave.

In 'Alte und neue Richtungen' zet Lamprecht zijn ideeën uiteen over de door Meinecke voorgestelde scheiding tussen de idealistische en positivistische geschiedopvattingen. Lamprecht beschrijft dit als een onderscheid tussen de 'oudere richting' en de 'jongere richting.' De oudere richting duidt uiteraard op de (neo-)Rankeanen en de jongere verwijst naar Lamprechts holistische geschiedopvatting.²⁴ De oudere richting zag volgens Lamprecht het fundament van het historische gebeuren in unieke en concrete doelen van afzonderlijke individuen.²⁵ Deze geschiedbeschouwing hoeft volgens Lamprecht niet per definitie in conflict te raken met het causaliteitsprincipe, dat de jongere richting verkoos.²⁶ Zo vermengde deze richting de 'personengeschiedenis' met een 'algemene verklaring'. Wat dat betreft, zo stelt Lamprecht, is er geen sprake van een absolute scheiding tussen de holistische en de individuele geschiedopvatting: 'Sie sind vielmehr praktisch überall aufs innigste verquickt.'²⁷ Maar Lamprecht is vervolgens wel van mening dat het causale principe veronachtzaamd is door de oudere richtingen en dus stuurt hij desondanks aan op de (eenzijdige) aanpak van de 'jonge richting'. Voor Lamprecht gaat het hier dus om een verschil in methode en niet, zoals Meinecke beweerde, een verschil van Weltanschauung.

Meinecke reageert in dat zelfde jaar op Lamprechts omvangrijke artikel met nauwelijks één pagina in het supplement van het *Historische Zeitschrift*. Hij zet uiteen dat de strijd tussen de Rankeanen en positivisten in de kern een botsing is tussen enerzijds een idealistische levensbeschouwing en anderzijds een 'biologische'.²⁸ De idealistische beschouwing gaat in het bijzonder uit van het 'individuele', het unieke en het niet-wetmatige van het verleden.²⁹ Meinecke was ervan overtuigd dat de idealistische beschouwing, met haar individualiserende kijk op het verleden, geschikter was voor de

²⁴ Lamprecht, *Alte und neue Richtungen*, 3-4.

²⁵ De term 'doelen' hanteert Lamprecht hier niet in de zin van een speculatieve geschiedschrijving waarbij alle acties (gedetermineerde) uitkomsten hebben, maar in de zin dat de 'oudere' historicus zich het 'waarom' van acties ging afvragen en daarmee volgens Lamprecht het 'doel-principe' in het leven riep. Lamprecht, *Alte und neue Richtungen*, 5.

²⁶ F. Meinecke, 'Karl Lamprecht. Zum Streit um die kollektivistische Geschichtsschreibung' in: Meinecke, *Zur Geschichte*, 321-330: 321.

²⁷ Lamprecht, *Alte und neue Richtungen*, 6.

²⁸ Meinecke, 'Karl Lamprecht', 321-322.

²⁹ Bij de bespreking van Meineckes historisme kom ik hier nog op terug.

historicus dan Lamprechts biologische of ‘materialistische’ opvatting, waarin elk historisch verschijnsel of figuur werd gereduceerd tot een illustratie van een algemene ontwikkeling of tot een representant van een bepaalde klasse.³⁰ Meinecke plaatst Lamprechts opvatting hier dus in een historisch materialistische traditie.

Lamprecht reageert met een stuk dat Meinecke in het *Historische Zeitschrift* publiceert.³¹ Lamprecht probeert wederom te verduidelijken wat het verschil is tussen de jongere en de oudere richtingen van de geschiedwetenschap. Ditmaal maakt hij een onderscheid tussen de politiek georiënteerde historici waarbij de (grote) persoonlijkheden centraal staan en zijn eigen geschiedopvatting, die hij typeert als *Zustandsgeschichte* of een ‘genererende geschiedenis’.³² In het kort komt het er volgens Lamprecht op neer dat de mens óf vrij is, in de zin van spontaan in zijn handelen (oudere richting), óf wel ‘gestuurd’ wordt door sociaal-economische factoren. Hij kiest uiteraard voor het laatste. In hetzelfde stuk verzet Lamprecht zich overigens hevig tegen Meineckes aantijging dat zijn methode in feite neigt naar het historisch materialisme. Lamprecht meent dat hij in het geheel niets te maken wil hebben met de zogenaamde speculatieve filosofie of geschiedschrijving. Hij wil enkel vanuit een empirisch standpunt de kern van het individu zien te begrijpen en deze in een causale context plaatsen, ‘(...) alles Weitere’, zo stelt Lamprecht, ‘überlassen sie, philosophisch in

³⁰ Meinecke, ‘Karl Lamprecht’, 321-322. Zie ook: Tollebeek, ‘Het Duitse debat’, 30-31; F. Boterman, ‘Na de nederlaag. De Duitse historiografie (1918-1940)’ in: H. Beliën en G. J. van Setten ed., *Geschiedschrijving in de twintigste eeuw. Discussie zonder eind* (Amsterdam 1991) 61-80: 74.

³¹ Het is niet geheel duidelijk waarom Meinecke dit stuk in het *Historische Zeitschrift* publiceerde, want over het algemeen schijnt Meinecke een afkeer te hebben gehad van openlijke polemieken in ‘zijn’ tijdschrift. Zie de opmerkingen van Eberhard Kessel, de uitgever van Meineckes *Zur Geschichte der Geschichtsschreibung*: Meinecke, ‘Karl Lamprecht’, 322. Meinecke reageert na het artikel van Lamprecht nog slechts met enkele korte stukken in het supplement van het *Historische Zeitschrift* waarin hij (onder andere) laat weten dat het zinloos discussiëren is met Lamprecht: ‘Gegenüber Lamprecht’s fortwährend fließender und gährender Art aber kann sich die von ihm so lebhaft gewünschte große und principielle Discussion nicht recht entwickeln’ (Meinecke, ‘Karl Lamprecht’, 328).

³² K. Lamprecht, ‘Zum Unterschiede der älteren und jüngeren Richtungen der Geschichtswissenschaft’, *Historische Zeitschrift* 77 (1896) 257-261: 258-259.

diese Richtung voraussetzungslos, den ikarischen Bestrebungen der spekulativen Philosophie'.³³

Lamprechts overtuiging dat de historicus in staat is tot de kern van het individu door te dringen, staat lijnrecht tegenover Meineckes opvatting. Meinecke is namelijk van mening dat het onmogelijk is die te doorgronden. De essentie van het individu is een raadsel en niet te herleiden tot algemeenheden of causale verbanden. Meinecke wijst in dit verband op de 'freiheitlichen x' of de 'spontane That des apriorischen x im Menschen'.³⁴ Dit aan Droysen ontleende idee vormt voor Meinecke de kern van de geschiedwetenschap. Wanneer deze 'x' bestaat – en daar gaat Meinecke wel vanuit – dan betekent dit dat de mens een bepaalde spontaniteit of vrijheid bezit die niet in een causaal-deterministisch verband te vangen is. Meinecke is daarom – in navolging van Herder, Goethe, de Romantici³⁵, Ranke, Droysen en Dilthey³⁶ – van mening dat we de kern of het innerlijk van het individu enkel kunnen *aanvoelen*; we kunnen ons erin verplaatsen en het trachten te *verstehen*, maar het onder te brengen in een causaal verband, is volgens hem onmogelijk.³⁷ Dat is volgens hem de methode van de natuurwetenschappen waarbij het object geïsoleerd kan worden; de mens of de geschiedenis is echter niet zo klinisch te beschouwen. In dit verband heeft Meinecke later de aanhangers van Lamprechts-positivisme getypeerd als een generatie met een 'laboratoriumgeur'.³⁸

In een laatste poging om Lamprechts opvattingen aan de kaak te stellen, vraagt Meinecke in 1897 aan zijn vriend en collega Otto Hintze

³³ Lamprecht, 'Zum Unterschiede', 260; Meinecke stelt in zijn wederom korte reactie op Lamprecht dat zijn geschiedopvatting toch historisch materialistische 'neigingen' lijkt te vertonen: Meinecke, 'Karl Lamprecht', 327.

³⁴ Meinecke, 'Karl Lamprecht', 325, 327.

³⁵ Met 'Romantici' doel ik hier op een groep Duitse dichters en denkers van rond 1800, die – met betrekking tot Meinecke – het 'individuele' of de 'individualiteit' benadrukten in hun ideeën. In het bijzonder gaat het om: Novalis, Fichte, Schelling en Schleiermacher.

³⁶ De filosoof Wilhelm Dilthey (1833-1911) was Meineckes examinerator geweest voor zijn staatsexamen filosofie. Daarnaast stelt Meinecke zelf dat Dilthey van grote invloed is geweest op zijn denken over het 'individuele': Meinecke, *Autobiographische Schriften*, 80.

³⁷ F. Meinecke, 'Willensfreiheit und Geschichtswissenschaft' in: Meinecke, *Zur Theorie*, 3-29: 25.

³⁸ F. Meinecke, 'Johann Gustav Droysen' in: F. Meinecke, *Zur Geschichte*, 125-167: 127.

(1861-1940) een bijdrage voor het *Historische Zeitschrift* over Lamprechts ideeën.³⁹ Hintze schrijft een zeer genuanceerd stuk waarin hij Lamprecht op bepaalde punten gelijk geeft. Zo laat Hintze zien dat beide geschiedopvattingen heel goed samen zouden kunnen gaan en dat dit wellicht een beter en vollediger beeld zou geven van de geschiedenis. Hij geeft wat dat betreft Lamprecht ten dele gelijk wanneer deze pleitte voor meer aandacht voor de sociaal-economische factoren in de geschiedenis. Bovendien stelt Hintze dat Lamprechts ideeën niet gelijkgesteld kunnen worden aan het historisch materialisme van bijvoorbeeld de Marxistische school.⁴⁰ Het verschil zit volgens Hintze in de subjectief-psychologische beschouwing van Lamprecht en de objectieve beschouwing van de Marxistische School. Hintze is ten slotte van mening dat noch de methode van de neo-Rankeanen noch die van Lamprecht eenzijdig gehanteerd zouden moeten worden.⁴¹

Hoewel Meinecke achteraf moet bekennen dat Hintze gelijk had,⁴² stelde hij zich tijdens het debat met Lamprecht vijandig op. Door Lamprecht in korte reacties terecht te wijzen, te corrigeren en deels te negeren, trachtte Meinecke hem neer te zetten als iemand die een dwaalleer (*Irrlehre*) verkondigde. Zelfs met de dood van Lamprecht in 1915, oordeelt Meinecke in zijn aan hem gewijde necrologie in het *Historische Zeitschrift* gezien de gelegenheid niet mild. Zo stelt Meinecke dat Lamprecht daadwerkelijk een vernieuwer van de geschiedwetenschap had kunnen worden: '(...), wenn seine Grundgedanken groß und fruchtbar gewesen wären'.⁴³ Daar voegt hij aan toe dat we Lamprecht moeten zien als 'Irrlehrer'. Hij sluit zijn necrologie af met de woorden: '(...) wir wünschen,

³⁹ Meinecke beschrijft hij in zijn memoires dat hij samen met Hintze al in 1891, nog net voor het 'luidruchtige' optreden van Lamprecht, tijdens een verblijf in Zwitserland, een discussie met Hintze gevoerd had over de vraag: '(...) ob die Geschichte kollektivistisch oder individualistisch, ob als Werk von Gesamt- und Massenkräften oder individuell handelnder Menschen zu deuten sei' (F. Meinecke, *Autobiographische Schriften*, 95).

⁴⁰ O. Hintze, 'Über individualistische und kollektivistische Geschichtsauffassung', *Historische Zeitschrift* 78 (1897) 60-67: 62.

⁴¹ Hintze, 'Über individualistische', 61.

⁴² Dit beschrijft Meinecke in zijn memoires die pas in 1941 werden gepubliceerd: Meinecke, *Autobiographische Schriften*, 123.

⁴³ F. Meinecke, 'Karl Lamprecht. Nachruf' in: Meinecke, *Zur Geschichte*, 331-332: 331.

daß auch an ihm sich schließlich das Wort erfüllen möge, dass starke Irrtümer auf die Dauer fruchtbarer sind als kleine Wahrheiten',⁴⁴

Uit het voorgaande blijkt dat Meinecke Lamprecht beschouwde als een bedreiging voor de 'juiste' geschiedopvatting. Dit blijkt ook uit de rol die Meinecke in 1895 had gespeeld in de opvolging van de uitgeverspositie van het *Historische Zeitschrift*. Vanaf 1893 was Meinecke op verzoek van Sybel al redacteur geworden. Toen Sybel in 1895 overleed, droeg Meinecke er zorg voor dat niet Lamprecht, maar Heinrich von Treitschke de opvolger van Sybel werd. Toen Treitschke vervolgens al in 1896 overleed, nam Meinecke zelf de positie van hoofdredacteur en uitgever over. Dankzij deze positie kon hij een stempel drukken op wat volgens hem juiste geschiedschrijving was, namelijk: een zich op het individuele en het unieke van het verleden gerichte geschiedschrijving.⁴⁵

De taak van de historicus volgens Meinecke

Uit het voorgaande is gebleken dat Meinecke vijandig tegenover Lamprechts ideeën stond, maar hoe verhiel hij zich tot de Kulturgeschichte⁴⁶ van de Zwitserse historicus Jacob Burckhardt (1818-1897)? Deze vraag is aan de ene kant van belang omdat Meineckes geschiedopvatting aan die van Burckhardt raakt en aan de andere kant omdat Burckhardt, zij het op een andere manier dan Lamprecht, door Meinecke aanvankelijk ook als een buitenstaander beschouwd werd.

Meinecke heeft in 1906, 1928 en 1948 in enkele korte recensies en een lezing zijn positie ten opzichte van Burckhardt trachten te bepalen.⁴⁷

⁴⁴ Meinecke, 'Karl Lamprecht. Nachruf', 332.

⁴⁵ Met andere woorden, het historisme en dan in het bijzonder de politieke ideeëngeschiedenis. G. Eckert en G. Walther, 'Die Geschichte der Frühneuzeitforschung in der Historische Zeitschrift', *Historische Zeitschrift* 289 (2009) 149-197: 160. Hier stellen Eckert en Walther dat Meinecke zich voornamelijk richtte op de inhoudelijke en methodische eenheid van het tijdschrift.

⁴⁶ Burckhardt wordt volgens Gossman onder de Kulturgeschichte geschaard, hoewel deze volstrekt niet overeenstemt met Lamprechts opvatting. Zie: Gossman, *Basel in the Age of Burckhardt*, 445.

⁴⁷ Aanvankelijk bestond het beeld dat Meinecke pas laat in zijn carrière zich in Burckhardt ging verdiepen. Dat is door onder anderen Herkless al weerlegd: J.L. Herkless, 'Meinecke and the Ranke-Burckhardt Problem', *History and Theory* 9 (1970) 290-321: 291-292.

Het valt in het bijzonder op dat Meinecke moeite had om zich te positioneren tussen Ranke en Burckhardt, tussen Berlijn en Bazel.⁴⁸ Uit de recensies van 1906 en 1928 blijkt dat Meinecke de geschiedopvatting van Burckhardt als een alternatief naast de Duitse geschiedopvatting beschouwde.⁴⁹ Volgens Meinecke speelde het feit dat Burckhardt gezeteld was in Bazel hierbij ook een grote rol. Hij had zich daardoor namelijk volkomen afzijdig gehouden van de problematiek van de staat en de natie, die in Duitsland de kern vormde van de geschiedschrijving: 'Unser historisches Denken ist im großen und ganzen durch den Kampf um Staat und Nation entwickelt worden.'⁵⁰ Daarom trekt Meinecke in deze recensies van 1906 en 1928 de conclusie dat Burckhardt zich met zijn geschiedschrijving buiten de algemene (Duitse) geschiedschrijving plaatste: 'So schuf er sich souverän sein eigenes Arbeits- und Interessegebiet und trennte sich damit von der allgemeinen Richtung der historischen Studien'.⁵¹ Ondanks Burckhardts 'Sonderstellung' staat Meinecke niet afwijzend tegenover zijn alternatief. Hij prijst in het bijzonder de 'oorspronkelijke' wijze waarop Burckhardt in bijvoorbeeld zijn *Weltgeschichtliche Betrachtungen* het gevoel voor het historische weet te wekken.⁵²

Na de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog kan Meinecke zich steeds minder vinden in Rankes optimistische beeld van de geschiedenis en neigt daardoor meer naar het pessimisme van Burckhardt.⁵³ In zijn lezing van 1948, getiteld 'Ranke und Burckhardt', stelt hij zijn opvattingen ten aanzien van Burckhardt bij en meent dat diens geschiedopvatting onmisbaar is (geworden) voor de (Duitse) geschiedschrijving.⁵⁴ Hij beschouwt Burckhardts positie niet langer als

⁴⁸ Zie ook Gossman, *Basel in the Age of Burckhardt*, 444 en 449; Om retorische redenen verengt Meinecke beide geschiedopvattingen tot 'Ranke' en 'Burckhardt'; een vereenvoudiging die ik hier voor het gemak ook zal hanteren.

⁴⁹ Meinecke bespreekt in de recensie van 1906 Burckhardts *Weltgeschichtliche Betrachtungen*: F. Meinecke, 'Jacob Burckhardt, die deutsche Geschichtsschreibung und der nationale Staat' in: Meinecke, *Zur Geschichte*, 83-87; In de recensie van 1928 staat een werk van Carl Neumann over Burckhardt centraal: F. Meinecke 'Carl Neumann über Jacob Burckhardt' in: Meinecke, *Zur Geschichte*, 88-92.

⁵⁰ Meinecke, 'Jacob Burckhardt', 85.

⁵¹ Meinecke, 'Carl Neumann', 92; Meinecke, 'Jacob Burckhardt', 87.

⁵² Meinecke, 'Jacob Burckhardt', 83-84 en 87.

⁵³ F. Meinecke, 'Ranke und Burckhardt' in: Meinecke, *Zur Geschichte*, 93-121: 96-97.

⁵⁴ Meinecke, 'Ranke und Burckhardt', 110; Herkless, 'Meinecke and the Ranke-Burckhardt Problem', 297.

geïsoleerd, maar eerder als complementair aan de Duitse richting.⁵⁵ Hoewel Meinecke in de lezing van 1948 sterk naar de geschiedopvatting van Burckhardt neigt, komt hij uiteindelijk tot de conclusie dat een synthese van Ranke en Burckhardt de beste oplossing kan geven voor de historiografische problemen waar Duitsland mee te kampen heeft.⁵⁶ Desondanks komt uit de historiografie het beeld naar voren dat Meinecke uiteindelijk dichtbij Ranke blijft en hem in ieder geval niet 'afvallig' werd.⁵⁷ Ik zal hieronder uiteenzetten dat deze visie wellicht aan herziening toe is, omdat het plausibeler lijkt dat Meineckes geschiedopvatting *zelf* de vereniging van 'Ranke' en 'Burckhardt' is.

In zowel de twee recensies als de lezing is onder andere het begrip 'macht' voor Meinecke van groot belang in zijn beschrijving van de tegenstelling van 'Ranke' en 'Burckhardt'. Voor Burckhardt was macht 'an sich böse' en de staat beschouwde hij als enkel een 'noodinstituut'.⁵⁸ Ranke daarentegen beschouwde staten met hun macht als: '(...) "geistige Wesenheiten", originale Schöpfungen des Menschengestes – man darf sagen "Gedanken Gottes"'.⁵⁹ Volgens Meinecke 'vergeestelijkte' Ranke op die manier de macht, dat wil zeggen, hij zag in al het historische – dus ook de politieke macht – de hand van een goedgezinde God.⁶⁰ Volgens Ranke kon macht kortom niet tot het kwade leiden. Dit dus in tegenstelling tot Burckhardt die macht in de kern beschouwde als 'kwaad' en bovendien niet geloofde in een min of meer systematisch en gereguleerde loop van de geschiedenis, al dan niet door een God gestuurd. Burckhardt meent dat de geschiedenis eerder een oneindige strijd van antagonistische krachten is, zonder de 'goede afloop' die Ranke altijd in de geschiedenis placht te ontwaren.⁶¹

Meinecke verduidelijkt, aanknopend bij het werk van Dilthey, deze optimistische en pessimistische Weltanschauung van respectievelijk Ranke en Burckhardt in termen van een 'objectieve Weltanschauung' en een

⁵⁵ Meinecke, 'Ranke und Burckhardt', 108-110.

⁵⁶ Ibidem, 109-110.

⁵⁷ Gossman, *Basel in the Age of Burckhardt*, 445, 450; Herkless, 'Meinecke and the Ranke-Burckhardt Problem', 319-321.

⁵⁸ Meinecke, 'Ranke und Burckhardt', 100.

⁵⁹ Geciteerd in Meinecke, 'Ranke und Burckhardt', 100-101.

⁶⁰ F. Gilbert, *History: Politics or Culture? Reflections on Ranke and Burckhardt* (Princeton 1990) 93.

⁶¹ Gilbert, *History: Politics or Culture?*, 93.

‘subjectieve Weltanschauung’. In Rankes objectieve opvatting wordt ervan uitgegaan dat de wereld ‘het verklaren van God’ is. Volgens Meinecke was Ranke van mening dat Gods openbaring door de geschiedenis heen (ten dele) zichtbaar kon worden gemaakt door een geschiedschrijving zoals Ranke die zelf beoefende. Ranke wijst er wel op dat het hier enkel om uiterlijkheden gaat, want het ondoorgrondelijke van God is niet te vatten. Wij kunnen door de geschiedenis heen God dus enkel vermoeden (*erahmen*). Daartegenover staat Burckhardts visie, door Meinecke aangeduid als de ‘subjectieve Weltanschauung’ of ‘Idealisme van de Vrijheid’.⁶² In deze beschouwing wordt uitgegaan van het ‘subjectieve bewustzijn van de zedelijke vrijheid van het individu’.⁶³ Dat wil zeggen, de scheppende spontaniteit van het individu staat centraal, niet de bevestiging van een goddelijke voorzienigheid zoals bij Ranke het geval was.

Op het eerste gezicht lijkt het alsof we in Meineckes onderscheid van Ranke en Burckhardt overal waar ‘Ranke’ staat ook ‘Meinecke’ kunnen lezen. Meinecke was immers ook politiek-nationaal georiënteerd en het mystiek-filosofische en religieuze dat we in Ranke hebben gezien, is tevens bij Meinecke aanwezig. Meinecke zag aanvankelijk dan ook geen problemen in Rankes ‘vergeestelijking’ van de macht. Dat blijkt in het bijzonder uit Meineckes *Weltbürgertum und Nationalstaat* waarin hij zich uitdrukt in zinnen als: ‘Denn unsittlich kann nicht sein, was aus der tiefsten individuellen Natur eines Wesens stammt’.⁶⁴ Met andere woorden, politieke macht kan geen kwade (immorele) uitkomst hebben. In *Weltbürgertum* – geschreven vóór de Eerste Wereldoorlog – was Meinecke nog overtuigd van de synthese van ‘macht’ en ‘cultuur’, die hij karakteriseerde als een synthese van ‘Bismarck’ en ‘Goethe’. Aanvankelijk geloofde Meinecke dat deze synthese met de eenwording van Duitsland in 1871 door Bismarck ook daadwerkelijk was gerealiseerd⁶⁵, maar met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog voelde hij zich gedwongen dit (idealistische) standpunt te herzien.

Na de excessen van de oorlog was Meinecke duidelijk pessimistischer geworden over de mogelijkheid van een dergelijke synthese. Hij had nu gezien dat macht wel degelijk tot het kwade kon leiden. Hij wilde echter niet zo ver gaan als Burckhardt en macht als *böse an sich* bestempelen.⁶⁶ Meinecke

⁶² Meinecke, ‘Ranke und Burckhardt’, 101.

⁶³ Meinecke, ‘Ranke und Burckhardt’, 101. Mijn vertaling.

⁶⁴ Meinecke, *Weltbürgertum und Nationalstaat*, 83.

⁶⁵ Ibidem, 276-277.

⁶⁶ Meinecke, *Die Idee der Staatsräson*, 15.

was van mening dat macht 'natuurlijk onverschillig' is ten opzichte van goed of kwaad. Het is volgens hem vooral de heerser of de vorst die continu in de verleiding komt of zelfs gedwongen wordt zijn macht te misbruiken. Het zal niet verbazen dat Meinecke zich na de oorlog niet meer kon vinden in Rankes vergeestelijking van de macht, immers, hierdoor werd de ware aard van de macht versluierd en konden excessen als die van de Eerste Wereldoorlog gelegitimeerd worden.⁶⁷ Meinecke zet dit uiteen in zijn pessimistischer werk *Die Idee der Staatsräson* (1924). Ondanks deze kritiek op Ranke vallen ook in *Die Idee der Staatsräson* nog Rankeaanse invloeden waar te nemen. Zo stelt Meinecke aan het slot van dit werk: 'Wir sehen in der Geschichte nicht Gott, sondern ahnen ihn nur in der Wolke, die ihn umgibt.'⁶⁸

Als we echter verder kijken, blijkt Meineckes geschiedopvatting toch ook dichtbij die van Burckhardt te liggen. De kern van Burckhardts geschiedopvatting draait om de 'Kultur': het spontane – niet door een God gestuurde – scheppen door de mens.⁶⁹ Dat wil zeggen, de Kultur wordt volgens Burckhardt geschapen vanuit het innerlijk van de geest omwille van zichzelf: 'Kultur nennen wir die ganze Summe derjenigen Entwicklungen des Geistes, welche spontan geschehen und keine universale oder Zwangsgeltung in Anspruch nehmen'.⁷⁰ Voor Meinecke, die sterk was beïnvloed door Herder en in het bijzonder door Goethe, vervult de Kultur, naast de politiek, ook een belangrijke rol in zijn geschiedopvatting. Meineckes definitie van Kultur ligt bovendien zeer dichtbij die van Burckhardt:

⁶⁷ '(...) daß die Machtpolitik der Staaten, die auch eine sehr grobe und elementare Seite hatte, bei Ranke mehr in ihrer geistigen als in ihrer naturhaften Seite erscheint. "Macht an sich tut es nicht", heißt es wohl im Politischen Gespräch. Aber die "Gedanken Gottes", die in den großen Staatsindividualitäten sich offenbaren, adeln auch ihr elementares Ringen um die Macht. Und durch diese weitgetriebene Vergeistigung und Sanktionierung elementarer Gewalten haben allerdings Ranke und der deutsche Idealismus überhaupt gewisse Voraussetzungen geschaffen für die spätere Vergrößerung des Machtstaatsgedankes. (...) Das ist ein tragischer [und erschütternder] Hergang (...)' (F. Meinecke, 'Rankes "Politisches Gespräch"' in: Meinecke, *Zur Geschichte*, 72-82: 81-82; Meinecke, 'Ranke und Burckhardt', 103.

⁶⁸ Meinecke, *Die Idee der Staatsräson*, 510.

⁶⁹ Meinecke, 'Ranke und Burckhardt', 106; Gossman, *Basel in the Age of Burckhardt*, 259-260.

⁷⁰ Geciteerd in Meinecke, 'Ranke und Burckhardt', 104.

Kultur tritt erst da ein, wo der Mensch mit seiner ganzen Innerlichkeit, nicht nur mit dem Willen und Verstande den Kampf mit der Natur aufnimmt, wo er wertend im höheren Sinne handelt, das heißt, wo er etwas Gutes oder Schönes um seiner selbst willen schafft oder sucht oder das Wahre um seiner selbst willen sucht.⁷¹

Kultur wordt volgens Burckhardt en Meinecke dus geschapen vanuit het spontane innerlijk van het individu.⁷² Uit het voorgaande kunnen we afleiden dat Meineckes geschiedopvatting kenmerken draagt van zowel Rankes politiek georiënteerde geschiedbeschouwing als van Burckhardts Kulturgeschichte. Wellicht dat Meinecke om die reden in zijn lezing stelt dat de tegenstelling tussen ‘politiek’ en ‘cultuur’ in de vorm van ‘Ranke’ en ‘Burckhardt’ een te simpele voorstelling van zaken is.⁷³ Zo stelt Meinecke dat, ondanks de grote rol die de politiek of de macht krijgt toebedeeld bij Ranke, deze wel degelijk ook diep beïnvloed was door de: ‘unsterblichen Werken des Genies in Poesie und Literatur, Wissenschaft und Kunst’.⁷⁴ Aan de andere kant moest Burckhardt erkennen dat ondanks zijn negatieve waardering voor de macht en de politiek, de Kultur zich enkel kon ontplooiën dankzij de door de macht veroorzaakte stabiliteit in een staat.⁷⁵

We kunnen dus stellen dat Meineckes geschiedopvatting een *antinomie* is van politiek (Ranke) en cultuur (Burckhardt), dat wil zeggen, politiek en cultuur zijn hierin zowel zeer nauw met elkaar verweven, alsook gescheiden noties.⁷⁶ In Meineckes opvatting van het zogenaamde historisme, wordt dit des te duidelijker. De twee meest fundamentele begrippen van het

⁷¹ Meinecke, ‘Kausalitäten und Werte in der Geschichte’ in: Meinecke, *Zur Theorie*, 61-89: 76.

⁷² Dit herinnert aan het eerder aangehaalde ondoorgrondelijke van het individu: de ‘spontane x’.

⁷³ Gilbert, *History: Politics or Culture?* 59, 94-104.

⁷⁴ Meinecke, ‘Ranke und Burckhardt’, 103.

⁷⁵ Meinecke, ‘Ranke und Burckhardt’, 105; Dezelfde gedachte treffen we aan bij Wilhelm von Humboldt wat betreft zijn idee van *Bildung*. Zie: A. Labrie, ‘*Bildung*’ en *politiek 1770-1830. De ‘Bildungsphilosophie’ van Wilhelm von Humboldt bezien in haar politieke en sociale context* (Amsterdam 1986).

⁷⁶ J.L. Herkless wijst er op dat Meinecke niet in zag hoe dicht hij bij Burckhardt stond: Herkless, ‘Meinecke and the Ranke-Burckhardt Problem’, 320. Herkless gaat echter niet in op het idee dat Meinecke de synthese van beiden zou kunnen zijn. Hij wijst enkel op de verwantschappen tussen Meinecke en Burckhardt, en Ranke en Burckhardt.

historisme zijn voor Meinecke de 'ontwikkelingsgedachte' en de 'individualiteitsgedachte'. Beide, zo stelt hij in zijn laatste hoofdwerk *Die Entstehung des Historismus* (1936), zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden.⁷⁷ Immers, wat zich ontwikkelt zijn individualiteiten – individuen, staten, instituties etc. – en enkel door hun ontwikkeling openbaren deze zich.⁷⁸ Welnu, in de lezing over Ranke en Burckhardt stelt hij dat we Ranke als een vertegenwoordiger kunnen zien van de ontwikkelingsgedachte en Burckhardt van de individualiteitsgedachte. Bij Ranke is het individuele uiteraard ook van belang, maar volgens Meinecke smelt Ranke de afzonderlijke individualiteiten uiteindelijk samen in het idee van een 'Gesamtentwicklung'.⁷⁹ Bij Burckhardt treed volgens Meinecke de ontwikkeling van individualiteiten juist terug voor een individuele dwarsdoorsnede (*Querschnitt*) van een bepaalde toestand of typering van een volk of periode.⁸⁰

Dit onderscheid wijst er volgens Meinecke op dat Ranke en Burckhardt uitgaan van verschillende vragen. Ranke, redenerend vanuit zijn objectieve Weltanschauung, vraagt zich af wat de betekenis is van de historisch handelende mens voor het bovenpersoonlijke, grotere 'geheel' van de objectieve geest, die deze in eerste instantie tracht te begrijpen. Terwijl Burckhardt vanuit zijn 'Idealisme van de Vrijheid' zich afvraagt wat de betekenis is van het grotere geheel en het wereldhistorische gebeuren voor de cultuurscheppende mens. Volgens Meinecke kunnen we enkel een antwoord op deze vragen geven wanneer we beide tegelijkertijd in ogenschouw nemen. Doen we dat niet dan krijgen we volgens hem een eenzijdige blik op het verleden, want wanneer we ons enkel richten op het (Rankeaans) objectief idealisme, waarin de bovenpersoonlijke machten benadrukt worden, dan wordt de mens enkel een functie ten dienste van de 'grotere krachten'. Maar als we het 'Idealisme van de Vrijheid' te veel benadrukken, zo meent Meinecke, dan verliest het algemene historische proces zijn noodzaak en vastheid en raakt het onderworpen aan de willekeur van het subject.⁸¹ Het voorstel van Meinecke is dus een vereniging van Ranke en Burckhardt, waardoor volgens hem ook een herbezinning op

⁷⁷ Meinecke, *Die Entstehung*, 5.

⁷⁸ Ibidem, 484.

⁷⁹ F. Meinecke, 'Ranke und Burckhardt', 106.

⁸⁰ Ibidem, 106-107.

⁸¹ Ibidem, 107-108.

de verhouding van Macht en Kultur mogelijk wordt.⁸² Naar mijn mening weet Meinecke ‘Ranke’ en ‘Burckhardt’ in zijn geschiedopvatting te verenigen. Dit idee wordt des te plausibeler wanneer we Meineckes, aan Goethe ontleende, metafoor van de zogenaamde ‘scheppende spiegel’ bezien. Door middel van deze metafoor tracht hij het Rankeans objectieve Idealisme te verzoenen met Burckhardts Idealisme van de Vrijheid.

Ranke verwoorde zijn objectieve standpunt het meest extreem in de uitspraak: ‘(...) ich wünschte mein Selbst gleichsam aufzulöschen und nur die Dinge reden, die mächtigen Kräfte erscheinen zu lassen (...)’.⁸³ Meinecke kon zich – zeker na de Eerste Wereldoorlog – niet meer vinden in deze uitspraak, omdat de historicus die ‘zichzelf wil oplossen’ daarmee volgens hem zijn meest waardevolle bron van kennis kwijt raakt om het verleden überhaupt te kunnen verstaan.⁸⁴ Meinecke komt daardoor dichter bij Burckhardts geschiedopvatting te staan, want die was juist van mening dat de historicus het verleden moet bezien vanuit het standpunt van het heden: ‘Unser Gegenstand ist diejenige Vergangenheit, welche deutlich mit Gegenwart und Zukunft zusammenhängt (...)’.⁸⁵ Toch wil Meinecke Rankes opvatting niet in zijn geheel verwerpen. Hij stelt daarom voor de geschiedopvatting van Ranke met die van Burckhardt te verenigen. Een dergelijke vereniging aan de hand van de zojuist genoemde metafoor van de ‘scheppende spiegel’, beschrijft hij als volgt:

Der Historiker aber darf das Wort⁸⁶ als Gleichnis für das Ziel seiner eigenen Arbeit anwenden. Sie soll das einst Gewesene nicht mechanisch, sondern schaffend spiegeln, Subjektives und Objektives in sich so verschmelzen, dass das dadurch gewonnene Geschichtsbild zugleich die Vergangenheit, soweit sie zu fassen ist, getreu und ehrlich wiedergibt und dabei doch ganz durchblutet bleibt von der schöpferischen Individualität des Forschers.⁸⁷

Meinecke stelt dus dat de individuele (scheppende) historicus zoveel mogelijk moet proberen een afspiegeling te geven van *het* (objectieve)

⁸² Ibidem, 110.

⁸³ Geciteerd in F. Ankersmit, *De sublieme historische ervaring* (Groningen 2007) 168.

⁸⁴ Meinecke, ‘Rankes “Politisches Gespräch”’, 72.

⁸⁵ Geciteerd in Ankersmit, *De sublieme*, 169.

⁸⁶ schaffende Spiegel

⁸⁷ Meinecke, *Schaffender Spiegel. Studien zur deutschen Geschichtsschreibung und Geschichtsauffassung* (Stuttgart 1948) 7.

verleden.⁸⁸ Dit laatste verwijst uiteraard naar Rankes geschiedbeschouwing. Het idee van de individuele scheppende historicus verwijst vanzelfsprekend naar Burckhardts cultuurdefinitie en zijn idee dat het heden het vertrekpunt van de historicus moet zijn voor de beschouwing van het verleden. Met andere woorden, de historicus construeert *het* verleden. Meinecke beweert hier dus dat het heden en het verleden in de geest van de historicus één zijn.

Deze eenheid van heden en verleden, dit harmonieuze wereldbeeld van de scheppende spiegel heeft Meinecke ontleend aan Goethes neoplatonisme⁸⁹ waarin alles als *afspiegeling* gezien wordt van een eeuwig idee, of beter: al het historische is een afspiegeling van tijdloze (platoonse) vormen.⁹⁰ Wat dat betreft kunnen we stellen dat Meinecke door middel van zijn scheppende spiegel hier een *historische* met een *a-historische* opvatting verenigd.⁹¹ Ranke belichaamd in dit geval de historische opvatting (de ontwikkeling). Burckhardts dwarsdoorsnede is gelijk aan de a-historische opvatting, omdat de kern van zijn geschiedbeschouwing is gelegen in het ontwaren van karakteristieke (individuele) culturele waarden die op een 'bovenhistorisch' niveau wijzen – het goede, ware en schone. Dit, nu, is precies wat Meinecke als het hoogtepunt van het historisme beschouwde: een vereniging van het historische met het a-historische. Dit hoogtepunt werd volgens hem al in het harmonieuze wereldbeeld van Goethe bereikt

⁸⁸ Hier zien we overigens ook Burckhardts idee van Kultur weer terug: de spontane creatieve daad van een individu; in dit geval de historicus.

⁸⁹ Alsook zijn 'panentheïsme.' In het panentheïsme wordt de wereld niet gezien als identiek met God – zoals in Spinozas pantheïsme – maar als emanatie van God. Binnen het panentheïsme is dus ruimte voor een onderscheid tussen God en zijn schepping. Het voert echter te ver dit hier uiteen te zetten. Voor een uiteenzetting over Meineckes panentheïsme, waardoor hij instaat is alle polariteiten van het leven te verzoenen en zelfs te transcenderen: R. Krol, 'Friedrich Meinecke: Panentheism and the Crisis of Historicism' (in voorbereiding). De term *schaffender Spiegel* is afkomstig van een geschrapte scène uit Goethes *Faust*. Meinecke gaf in 1948 een bundel uit met deze titel waarin enkele geschiedtheoretische artikelen zijn opgenomen: Meinecke, *Schaffender Spiegel*.

⁹⁰ Ankersmit, *De sublieme*, 166.

⁹¹ Ankersmit, *De sublieme*, 165-166. Er is hier helaas geen ruimte om in te gaan op Goethes invloed op Meinecke en de hele thematiek van het neoplatonisme en het hieraan verwante panentheïsme; dit zal in mijn proefschrift worden uitgewerkt. Voor een overzicht van het panentheïsme: J.W. Cooper, *Panentheism. The Other God of the Philosophers. From Plato to the Present* (Michigan 2006).

(dus voordat het historisme zelf als vakwetenschap opgang had gemaakt).⁹² Meineckes geschiedopvatting kunnen we, hiermee samenhangend, beschouwen als een Goetheaanse vereniging van Ranke en Burckhardt, maar beide zullen nooit daadwerkelijk verenigd kunnen worden, omdat het hier immers om een ‘eenheid in tegenstellingen’ gaat – een harmonieuze antinomie van politiek en cultuur, van objectief en subjectief, van universeel en individueel, van het historische en a-historische. Meinecke vormt om zo te zeggen een ‘verdwijnpunt’, want het zijn de ‘lijnen’ van Ranke en Burckhardt die zich in zijn opvattingen snijden.

Conclusie

In zijn functie als uitgever van het *Historische Zeitschrift* kon Meinecke zijn invloed op het historisch debat duidelijk laten gelden. Zo verzette hij zich hevig tegen het causaliteitsdenken van Lamprecht en diens voorkeur voor een holistische geschiedschrijving. Meinecke prefereerde een individualiserende geschiedbeschouwing, waar het vooral gaat om het ondoorgrondelijke van het ‘individuele’. Het ging hem kortom om het inleven in het verleden.

In zijn positiebepaling tussen Ranke en Burckhardt werkt Meinecke deze ideeën verder uit. Aanvankelijk staat hij dicht bij het optimisme van Ranke, maar na de verschrikkingen van het begin van de twintigste eeuw voelt hij zich meer aangetrokken tot Burckhardts pessimisme. Toch spreekt Meinecke voor geen van beiden zijn voorkeur uit. Hij komt uiteindelijk tot de conclusie dat de taak van de historicus is gelegen in een vereniging van

⁹² Zie: Meinecke, *Die Entstehung des Historismus*, 445-584; Meinecke verwijst op talloze plaatsen in zijn werk naar uitspraken van Goethe die verwijzen naar deze verzoening van het historische met het a-historische, zo is de volgende door Eckermann weergegeven uitspraak van Goethe exemplarisch: ‘Jeder Zustand, ja jeder Augenblick ist von unendlichem Wert, denn er ist der Repräsentant einer ganzen Ewigkeit’ (Geciteerd in Meinecke, *Die Entstehung des Historismus*, 565). Met andere woorden, het ‘ogenblik’ staat hier enerzijds voor het *historische*, want het veronderstelt een (tijds)ontwikkeling, maar is anderzijds in zijn individualiteit en uniciteit ook een afspiegeling van een eeuwige, tijdloze vorm en op die manier a-historisch. Goethe en Meinecke verwijzen hier dus naar een ervaring (van de historicus) waarin de normale duur van een ‘moment’ wordt *verbeven* door haar intensiteit en betekenis. Zie: A. Anglet, *Der “ewige” Augenblick. Studien zur Struktur und Funktion eines Denkbildes bei Goethe* (Keulen, Weimar en Wenen 1991) 1.

De 'scheppende spiegel'

'Ranke' en 'Burckhardt'. Op die manier zal de individuele historicus de ruimte krijgen om vanuit het heden 'het' verleden scheppend te spiegelen. Met andere woorden, wanneer wij ons deze taak van de historicus tot spiegel dienen, zal goede geschiedschrijving geschapen worden.